

TÜRKLER

20

EDİTÖRLER

HASAN CELÂL GÜZEL
PROF. DR. KEMAL ÇİÇEK
PROF. DR. SALİM KOCA

YENİ TÜRKİYE YAYINLARI

NOGAY TÜRKLERİ

NESRİN GÜLLÜDAĞ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

NOGAY ADI VE NOGAY BOYLARI

Nogay kelimesi bir şahıs adı olup, 1270-1299 yıllarında Altın Ordu'da büyük bir nüfuz kazanmış olan bir emirdir. Ona tâbi olan il ve uruglara Nogay adı verilmiştir.¹ Jyrkankanllo'ya göre, Nogaylar Cengiz Han'ın ahfadıdır.² Rasony'e ve Grosset'e göre, Nogay Cuci ailesindedir.³ Togan'a göre, Nogay, Çingiz Han'ın torunlarından Berke Han'ın başkumandanı olan Nogay Han'ın kurduğu birlik etrafında toplanan Türk Tatarlara verilen bir addir.⁴

Boy adları, Türk tarihi ve etnolojisi araştırmalarına giren konuların en önemlilerinden sayılmaktadır. Türklerle temasta bulunan komşu kavimler çok eski devirlerden beri Türk boylarının adlarını tespit etmişler ve bununla bu boyların birbirine olan yakınlık ve kardeşliklerini öğrenmeye çalışmışlardır.⁵

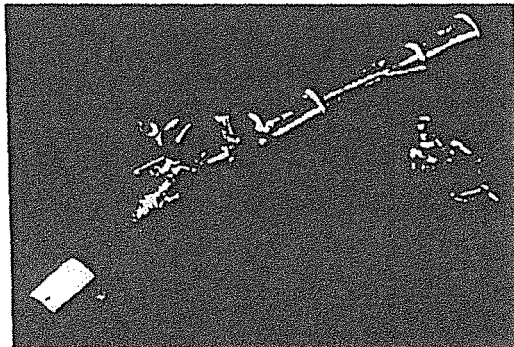
Howort'a göre tarihî çağlardan Moğol istilâsına kadar geçen uzun zaman içinde Nogaylar, Kanklı, Uz ve Peçenek Türk boylarından sayılmışlardır.⁶ Nogayların doğu urukları daha çok Mangıt adı ile bilinirdi.⁷ Nogaylar; Rasony,⁸ Çay,⁹ ve Sümer'e¹⁰ göre Mangıtlar olarak anılmaktadır. Nogaylar için bu iki adı bir arada Mangıt-Nogay şeklinde kullanan kaynaklar da bulunmaktadır.¹¹

M. Saminoff, Nogayların Peçeneklerden geldiğini,¹² Polovtsi ve bazı Rus tarihçileri ise, Moğolların bir kolu olduklarını ileri sürerler.¹³ Özergin'e göre Nogay ulusunun çekirdeği, başta Peçenek boyu olmak üzere Kıpçak bozkırında dağınık olarak yaşayan bir çok Kıpçak uruk ve boyundan oluşmuştur. Geçen yüzyıldan beri tespit edilmiş Nogay boy adları şunlardır.¹⁴ Açıkulak Nogay, Ak Nogay, Alçın, Argun, Barın, Burcak, Canbulat, Cambayluk, İrdişan, Karaağaç (Karagaş), Kara Mırza, Kara Nogay, Karay Kasay (Hitay), Kazbulat, Kıpçak, Kundur, Mamay, Mangıt, Mansur, Novruz, Ordamambet, Şırın, Tohtamış,

Tokuz (Toguz), Urak, Yedicek, Yedişkol (Yedişkul), Yedisan ve Yembulak. Saadet Çağatay ise uruk adlarını şöyle verir:¹⁵ Kazak, Kazanuvlu, Kanlı, Kireyit, Kongrat, Kıtay, Kumuk, Kıpçak, Kırk, Mangıt, Ongıt, Bürkit, Nayman, Türkpen, Uysin, Uygır. Baybek ise, Nogayların Kıpçak, Kanlı, Kirkez, Kıtay, Nayman, Mın, Kirey, Argın, Tabın, Mangıt, Cangalbayk, Alcın, Salayut, Calayır, Konrat gibi uruklardan teşekkül ettiğini söyler.¹⁶ Baddeley Nogayları sekiz ana kabileye ayırır.¹⁷ Evliya Çelebi de türlü Nogay boylarını bilmekte, Kırım Hanlığı'ndaki Nogayları en küçük oymaklara kadar tanımaktadır. Bunlar Ulu Nogay, Kiçi Nogay, Adıl Nogay, Nevruz İli Nogay, Çoban İli Nogay, Ormemeçli Nogay.¹⁸ Uzunçarşılı'ya göre Nogaylar; Ulu Nogay, Mansurlu, Küçük Nogay ve Şıdak Tamgası olmak üzere dört kısımdır.¹⁹ İnan ise soy ve uruk adları bakımından Karakalpaklar, Özbekler, Kazak Kırgızları, Başkurtlar ve Nogaylar arasında hiç bir fark olmadığını, Karakalpakların XVI. asra kadar İdil ve Ural havzalarında Nogaylarla beraber yaşadıklarını söyler.²⁰

Kundurlar da Kafkasya'dan İdil deltasına göç edip, orada yerleşmiş Nogaylara çok yakın bir Türk boyudur.²¹ Kundurlar, Şii Müslüman olup Karaağaç Nogayları olarak da adlandırılırlar.²²

Osmanlı Devleti'nin 1543 yılına ait tahrir defterlerinde kayıtlı dört Tatar grubundan biri de Bozapa (Bozata) grubudur. Bozapa Tatarlarının Nogay Türklerinden olma ihtimali çok büyüktür.²³ Kaşgarlı ise Tatarların Asya'nın kuzeyinde yaşayan on Türk kabilesinden biri olduğunu, şimdi bu kabilelerin Kırım ve Nogay olarak anıldığını söyler.²⁴ Devlet, Nogay boylarını üç grupta inceler. Ak Nogay, Kara Nogay ve Kazak, (Kanglı, Kereyit, Uygır, Kumuk, Nayman).²⁵ Bazen yeni teşekkül ettiği şüphe olmayan bir kabile birliğinde, gayet eskibir Türk kabilesi küçük bir oymak suretinde karşımıza çıkmakta-

Kafkasya, tabanca. (18. yy)

dır. Kıpçak ve Kırgız kabilelerinde oymak adı olarak Nogay'a sıkça tesadüf edilmektedir.²⁶

Yım-Cım, Kazakistan'da, Ural eyaletinde bir ırmaktır. XIV-XV. yüzyıllarda bu ırmak kıyılarında Nogay-Mangıt boyları göçüp konarlardı. Buradaki Nogaylar, Kırım Hanlığı'na gittikten sonra Cımboyluk boyu adını aldılar.²⁷

Günümüzde çoğunluğu Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan ve Tatar Türkçesi kullanan Nogaybaklar, XVIII. yüzyılda Hıristiyanlığa giren Nogay Türklerinin torunlarıdır.²⁸

NOGAYLARIN TARİHİ

Nogay'ın siyaset sahnesine çıkışı Altınordu'nun en önemli olaylarından biridir. Nogay, han ailesiyle olan yakın akrabalık bağları ve Hülagu ordusuyla yapılan muharebede rümen beyi sıfatıyla Moğol birliklerini başarıyla sevk ve idare etmesi sayesinde devletin en yüksek mevkilerine çıkmıştır. Büyük teşkilatçılık kabiliyeti, seciyesinin sertliği, şiddete temayülü, kuvvet ve servete karşı büyük bir hırs besleyen Nogay'a geniş imkanlar açılmıştır. Altınordu'nun siyasî işlerine durmadan karışmak suretiyle Nogay bir çok anlaşmazlıklara sebep olmuştur.²⁹ N. İ. Veselovski, Nogay ve Zamanı adlı eserinde Nogay için şunları söylemektedir. "Askerî işlerde recrûbe sahibi olduğu için bir yandan Altınordu'nun topraklarını arttırmış, bir yandan da devletin dağılmasına yardım etmiş, bu suretle bilmeyerek Altınordu'ya ilk darbeyi indirmiştir".³⁰ Zaten Altınordu ilk kuruluşunda bile inhilâl unsurlarını içinde bulunduruyordu. Kırım'a ve Tuna'ya mutlak hakim olan Nogay ve Ordaş Ak Orda ile Kök Orda hanedanı arasındaki rekabet bu inhilâlin ilk tohumları idi.³¹

Nogay, Mengü Timur'un ölümünden sonra, Altınordu tahtına çıkan Tuda Mengü (1280-1287) Tulabuga Han zamanında da (1287-1291) müstakil bir hükümdar rolünü oynadı.³² Kırk üç sene hüküm süren Nogay,³³ hükümdarları istediği gibi tahta indirip çıkartmaktaydı.³⁴

Tokta'nın (1290-1312) ilk yıllarında Nogay istediği şekilde hüküm sürmüştü.

Bahadır ve gayretli bir zat olan Han Tokta'dan,³⁵ kaçan asi emirleri kabul etmiş, bu suretle aralarında savaş çıkmıştı. Uzun ve çetin bir mücadeleden sonra Nogay ordusu bozguna uğramıştı.³⁶ Bir kısım halk, Nogay'ın etrafında toplanmış ise de asıl hakimiyet hana geçmişti.³⁷

Nogay'ın, 1273'te Mihail Paleogos'un kızıyla evlendiği³⁸ sırada Bizans tarihçisi Georgii Pachymeris'in verdiği bilgiye göre şöyle bir olay olmuştur. Bir gün Bizans elçisi ona imparatorluğun armağanı olarak çok pahalı bir elbise, türlü türlü tarlılar, yemek, hoş kokulu şaraplar

takdim eder. Yemekleri, içkileri, altın gümüş ve kapları memnuniyetle kabul eden Nogay sıra elbiselere gelince elçiye sorar. "Bu şapka fenalıklardan başı koruyabilir mi? Onu süsleyen inci ve kıymetli taşlar yıldırımdan koruyacaklar mı? Bu kıymetli elbiseler insanın sıhhati için faydalı mı?" Ona armağan edilen elbiseyi ve şapkayı, nezaket icabı, bir kaç dakika giydikten sonra çıkarıp kendisinin koyun ve köpek derisinden yapılmış elbisesini giyerek ağır bir sıkıntıdan kurtulmuş gibi oh diye bir nefes almıştır.³⁹ Bu olay, Nogay'ın kişiliğine ışık tutması açısından dikkate değerdir.

Nogay, XIII. yüzyılın ortalarından beri, kendine bağlı birliklerin başında, devletin bir çok askerî seferlerine katılarak iradesi, başarıları ve zekasıyla yükselmiştir. Nogay'ın güçlenmesiyle (1267-1300) ona bağlananlar da gittikçe çoğalır, nüfusları artar. Topluluk yayılıp iyi otlaklarda yer tutar. Hayvancılıkla ilgili olarak üretimleri artar. Merkez idaresi, Moğol darbesiyle çökmüş Kıpçak ilinden bir çok topluluk, Nogay'ın çevresinde toplanır. 1299'da Dinyeper, Kökenlik adı verilen yerde ikinci bir muharebede Tokta'ya yenilmiş ve askerleri tarafından cerkedilmiştir. Oğulları ve askerleri gün batarken kaçmaya başlarlar. Yaşlı Nogay yalnız kalır.⁴⁰

Kırk yıl önce muzaffer ordularını Vistül nehrine ve Meriç'e kadar sevk eden ve bir gözünü İran'da kaybeden ihtiyar vezir şimdi savaş alanında yalnız başınaydı. Hiç kımıldamadan atının üstünde muhkem

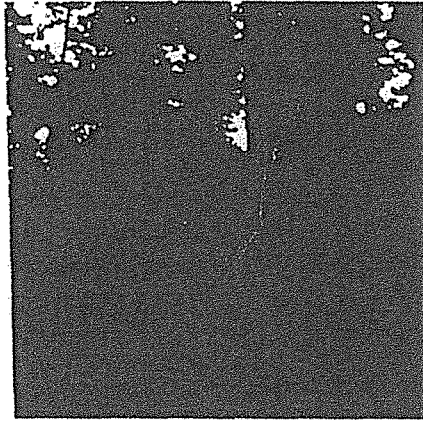
oturan Nogay'ın, ak düşmüş gür ve dağınık saçları gözünü örtüyordu. Sonu gelmiş, gücü tükenmişti. Tokta ordusundan bir Rus yanına gelince Nogay ona şöyle seslendi: - "Ben Nogayım beni öldürmeden Tokta'nın yanına götür, kulağına söyleyecek bir çift sözüm var." Her ne kadar bunu söyledi ise de Rus dinlemedi, başını keserek Tokta Han'a götürdü.

-İşte, Nogay'ın başı dedi. Tokta, Rus'a sordu:

-Bunun Nogay'ın başı olduğunu nereden, biliyor-sun? Rus;

-Kendisi bana söyledi, dedi, hatta öldürmeyip size götürmemi söyledi. Ben ise, işini bitirdim. Tokta, bu söz üzerine çok kızdı. Böyle büyük şerefli insana saldırarak kendisine teslim etmediği için Rusu öldürttü".⁴¹

Bu kadar kudretli olan Nogay'ın niçin yönetimi açıkça kendi eline almadığı, kendisini han ilan etmediği sorusu ortaya çıkıyor. Moğolların bulunduğu siyasî şartlar altında bunun anlaşılması kolaydır. Bu devirde Cengiz Han adının ve onun sülalesinin otoritesi o kadar kuvvetliydi ki, yalnız Cengiz Han sülalesine bağlı bir kişinin han olabileceği konusundaki inanca karşı gelebilecek bir kimse çıkamazdı. XIII. ve XIV. yüzyıllarda bu inanç kuvvetle devam etmekteydi.⁴² Nogay'ın kendini han ilan etmemesi, Cengiz Han soyundan olmamasındandır.⁴³

Arkiz-Karaçay, mezar taşı, (10. yy)

Akordu beyi Edige Bey, Nogay ordusunun başına da oğlu Nureddin'i getirdi. Nureddin Mırza da Nogay ordusunu bağımsız bir devlet haline getirdi. XIII. yüzyılın ikinci yarısından beri artık ulus, boylar birliği diye tanımlanan bu yeni topluluğa kurucusunun adıyla *Nogaylı*, *Nogay ulusu*, *Nogay ordusu*, *Nogaylar* denmektedir.

XVI. yüzyılda Rus Çarlığı, Kazan Hanlığı'nı yıktıktan sonra, Nogay ülkesine iyice yaklaşmış oluyordu. Yüzyıllarca Müslüman diyarı olan memleketleri zaptedip, cami ve mescitleri yıktılar, ahaliyi kitle halinde öldürdüler. Nogay mirzalarından İstanbul'a gelen elçiler Ruslar aleyhinde şikayette bulundular. Türk-Rus münasebetindeki ilk gerginliklerden birisinin sebebi budur.⁴⁴

1558 yılında Rus elçisi Moskova'ya gönderdiği raporda, "Nogaylar tamamıyla harap oldular, iflas ettiler. Başlarını nereye sokacaklarını bilmiyorlar. Buhara veya Kırım'dan hangisine gideceklerini tayin edemiyorlar. Fakat son günlerde Kırım tarafını seçtiler", diyordu.⁴⁵ Nogay mirzaları; Kırım Hanlığı'na ve İstanbul'a elçiler göndererek Ruslar hakkında şikayette bulundular. İstanbul ise Nogay mirzalarına iyi niyet mektupları gönderdi.⁴⁶

XVI. yüzyılda Don ile Volga nehirleri arasına yapılacak kanal işine Kırım hanının isteğiyle 30 bin Nogay katılmıştır.⁴⁷ Osmanlı Devleti'nin Astrahan seferi sırasında Osmanlı ordusuna 30 bin atlı Nogay da katılmıştır. Tarihte XV-XVI. asırlar Nogayların, Kazaklar, Kırgızlar, Karakalpaklar ile komşu olarak, onlarla sıkı bağlar kurarak, alış-veriş yaparak, akrabalık ilişkileri kurarak yaşadıkları zamanlar diye bilinir. Bu zaman Orta Asya Türk halklarının destanlarında da *Nogay vakıtı* (çağı) diye belirtilmiştir.⁴⁸ 1601 yılında ikinci kez çok büyük bir kıtlık olur. Bir kısım Nogaylar Kuban ve Kırım tarafına göçerken, geride kalanlar yayık havzasında Ruslarla döğüşmeye devam ederler. O yıl, halk arasında *on yüz bin Nogay'ın iflas ettiği, kahraman Ormembet Beğ'in öldüğü yıl* olarak bilinir. Ruslara karşı yürütülen bu mücadeleleri anlatan Çora Batır Destanı, Ceyhun ırmağından Kırım'a kadar her yerde söylenir.⁴⁹

Osmanlı Devleti, Nogaylara karşı, askerle bir kaç paşa gönderir. Nogaylar kaçarlar; bir kısmı Özi'yi geçerek Kırım'a, bir kısmı ise Ten ırmağı kenarına yerleşir.⁵⁰ Evliya Çelebi; Özi nehrinin yakınındaki Özi kalesinden şöyle bahseder: "Buranın bulunduğu yer biraz yüksek olmakla beraber yer altında iki bin adet buğday, arpa, çavdar kuyuları vardır ki ağızları dar, dipleri yüz adam alacak kadar geniştir. Asla bağ, bahçe ve bir adet dahi ağaç yoktur. Üç yüz adet Karadayak adı ile tanınmış Nogay Tatarlarının obaları vardır".⁵¹

1629'da Kırım hanı ve Nogay kuvvetleri üç koldan Rusya'ya akın yapmışlar ve bir çok ganimet malı almış-

lardır. 1632'de ise IV. Murad'ın emriyle Dobruca Nogay Tatarları, Eflak ve Boğdan voyvodolarıyla beraber Lehistan üzerine akın yapmışlardır. Yine aynı kuvvetler, Kazaklar üzerine de akın yaptılar. 1636 Şubatı'nda Kırım hanlarından İnyet Giray, Nogayları kendisine itaat edip serkeşlik etmemek üzere, kendi topraklarında iskan ettirdi.⁵²

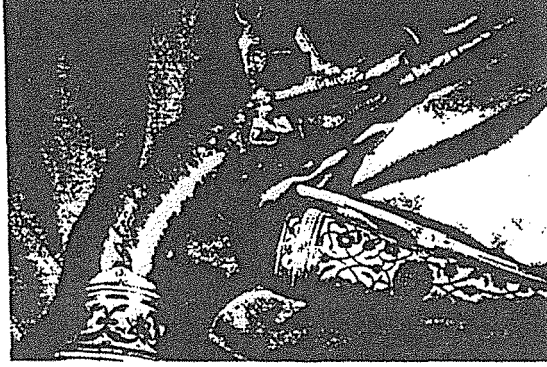
XVII. yüzyılda Boğdan Voyvodası Stefan Tomşa'nın memleketten çıkarılıp 40 bin kişilik Leh ve Rus kuvvetiyle yerine Konstantin'in voyvoda yapılması üzerine, Osmanlı hükümetinin isteğiyle İskender Paşa, Nogaylarla birlikte bunlara karşı savaşmış, mağlup ederek Tomşa'yı tekrar makamına oturtmuşlardır.⁵³

XVII. yüzyılın ortalarına doğru Kırım Hanlığı, bir kısım Nogayları batı Tuna'ya göç ettirdi.⁵⁴ XVIII. yüzyılda Kırım Hanlığı, bir kısım Nogayları yeniden göç ettirip Özi ile Aksu ırmakları arasındaki bozkıra yerleştirdi. Diğer yandan Yedisan ile Burçak boyları (11.794 kişi) ise Rus baskısına dayanamayıp, 1769-1770 kışında onların hakimiyetini tanımak zorunda kaldı.⁵⁵

Kuban ırmağı çevresindeki Nogaylar, Karadeniz'in kuzeyinde Rus hakimiyetini yerleştirmekle meşgul olan General Potemkin'in hazırladığı tuzağa düşürülerek kıyıma uğramıştır. General Potemkin'in emriyle General Aleksandr Suvorov (1729-1800), Kırım hanı Şahin Giray'ın tüm siyasi haklarını Çariçe Katerina'ya bıraktığını bildiren mektubunun okunacağı bir toplantı düzenlediğini duyurarak, bu vesileyle vereceği şölene bölgedeki bütün Nogay beylerini ve ileri gelenlerini çağırması. Bunun gerçek olduğunu sanan Nogaylar, toplantıda bulunup Ruslar ile birlikte yiyip içip eğlenirken, öte yanda hazırlanmış plan gereğince köylere dağılan birlikler de Nogay halkını kırmaya giriştiler. Bu beklenmedik saldırı üzerine Nogaylar, karşı koymaya kalkıştırlarsa da, hazırlıklı Rus askerleri, onları üstün silah gücüyle perişan etti. Kadınlar, yaşlılar, çocuklar süngülendi. Pek çok Nogay, Rus elinde can verdi. Bazı aileler, düşman eline geçmesin diye çocuklarını ırmağa attılar. Sonunda teslim olanların bir kısmı Ural bölgesine, Hazar bozkırına sürüldüler.⁵⁶

Yüzyılın başlarında Kırım Hanlığı'nın Özi ile Aksu arasındaki bozkıra yerleştirdiği Nogaylar orada duramadı ve 1788 yılında, yeniden Kuban ırmağı havzasına döndüler. Bu göç ve dağılma bütün yüzyıl boyunca sürüp gitti.

XIX. yüzyılda da dağılma durmadı. Bir kısmı Azak yanına geçip Ten ile Kuban arasında yerleştiler. Bir kısmı ise Bükreş Barış Anlaşması'na uygun olarak Türkiye'ye geldiler. Kırım savaşından sonra (1853-1856), Besarabya'dan göçüp gelmiş Kırım Tatarları ile birlikte pek çok Nogay, Osmanlı ülkesine girip yerleşti. Osman-

Kafkasya, tabanca, (19. yy)

lı hükümeti onları Orta Anadolu'da daha çok Eskişehir yöresinde yerleştirdi. Aslında çektikleri bu acıların temelinde Rusların yüzyıllardır sürdürdükleri *böl. parçala. hükmet* politikası yatmaktadır.⁵⁷

YAŞADIKLARI COĞRAFYA

Nogayların çoğunluğu, Kuma ve Terek ırmakları arasında Nogay bozkırlarında, Çeçen, İnguş ve Karaçay Özerk bölgelerinde,⁵⁸ İdil Nehri, Aral Gölü ve Sir Der-ya ırmağına kadar olan geniş sahada,⁵⁹ Stavropol vilayetinde, Dağıstan Muhtar ülkesinde, toplu olarak Astrahan ülkesinde, Krasnador ilçesinde,⁶⁰ Kuzey Kafkasya'da,⁶¹ Hazar bozkırlarında, Kırım ve kuzeyinde, Barı Türkistan'da, Litvanya'da, Bulgaristan'da, Dobruca'da, Romanya (Köstence),⁶² ve Türkiye'de⁶³ yaşamaktadırlar.

1783'te, Kırım, Rusya tarafından ilhak edilince, Nogaylar kitleler halinde gelip, Dobruca'ya yerleşmişlerdir.⁶⁴ Kırım ve Nogay Türkleri Dobruca'yı 44 yıl içinde üç defa terketmişler ve yine oraya geri dönmüşlerdir. XIII. yüzyıldan itibaren XIX. yüzyılın sonuna kadar muhtelif devirlerde dalga dalga yerleşmişlerdir.⁶⁵

1829 yılına kadar Besarabya'da oturmakta olan Nogayların bu tarihten sonra buraları terke mecbur kalıp, Dobruca'ya göçmeleri üzerine Ruslar, boşalan bu verimli topraklara Bulgarları yerleştirmişlerdir.⁶⁶

Kırım Savaşı sonrası kendisini Kafkaslar'da tamamen serbest hissedilen Rusya, Kafkas toplumu karşı uzun yıllar sürecek olan daimi taarruzlarını başlatmıştır. Rusların bu saldırılarına karşı Şeyh Şamil'in liderliğindeki bir avuç Müslüman mücahit direnmiştir. Şeyh Şamil'in 1859 yılında teslim olmasıyla mücadele bir süre daha devam etmiş ise de 1863-1864'te Kafkaslar'daki genel direniş sona ermiştir. Bu tarihten itibaren Kafkaslar'dan Anadolu'ya ve Rumeli'ye yönelik kitle göçleri başlamıştır.⁶⁷

Rusya, Kafkas topluluklarını ilk aşamada Hıristiyanlaştırmaya, ikinci aşamada Ruslaştırmaya çalışacaktır. Karşı çıkanlar ise katliam, devlet terörü ve sürgün yoluyla sindirilecektir. Bu politikanın dünya literatüründeki adı asimilasyon ve soykırımdır.

1878-1908 döneminde Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göç etmek isteyenler sadece Türk ve Müslümanlardan ibaret değildir. Aynı süre içerisinde başta Museviler olmak üzere, Müslüman olmayanlar da göç teşebbüsünde bulunmuşlardır.⁶⁸

Göç etmek üzere Karadeniz'in kuzey kıyılarında vatsa bekleyenler ve Türkiye kıyılarına ayak basanlar arasında açlık ve salgın hastalıklardan ölenlerin sayısı binlerin üstündedir.⁶⁹

Kırım Tatarlarıyla birlikte ve aynı gerekçeyle sürgüne gönderilen Nogay Türklerinden bir grup Türkiye'ye göçmüştür.⁷⁰ Tabii ki, Rusya'nın işgali altında kalan topraklardan, Anadolu'ya yönelik göçlerin ana nedeni, bu devletin genişleme amacına uygun olarak takip ettiği baskı politikasıdır.⁷¹

Bir kaç yüzyıldır Türkiye'ye gelmiş Nogaylar'ın çoğu Eskişehir çevresine yerleşmişlerdir. Kırşehir'de de az sayıda Nogay Türkü yaşamaktadır.

NÜFUS

Ocak 1989'da yapılan nüfus sayımının resmi neticelerine göre SSCB'nin her 5 vatandaşından biri Türk veya Müslüman asıllıdır.⁷² SSCB'de yapılan nüfus sayımına göre Nogayların sayısı şöyledir:⁷³

1939-36.274; 1959-38.593;
1970-51.784; 1979 59.546; 1989-
75.564; 1999-96.000

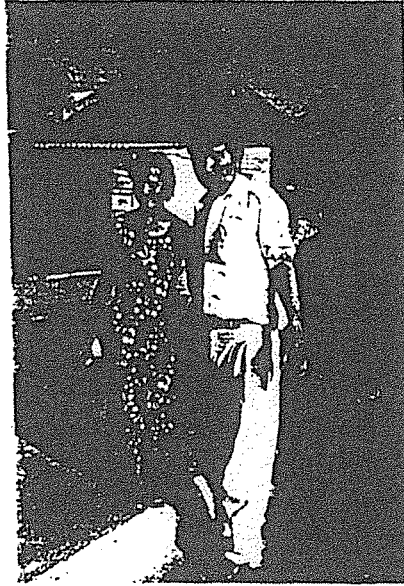
Diğer milletlere nisbetle çok geniş bir sahayı kendisine vatan edinen ve vakit vakit buralara da sığmayarak, daha geniş sahalar yayılan Türk milletinin sayısı hakkında tam malumat vermek güçtür. Bunun sebeplerinden başlıcası, Türklerin yaşadıkları memleketlerde, Türkiye hariç, hakim vaziyette bulunmadıklarından, yapılan nüfus sayımlarını kontrol edememeleri veya böyle sayımların hiç yapılmamış olmasıdır.

DİN

VII-VIII. asırlarda Dağıstan'ın Araplar tarafından istilası neticesinde İslamiyet Kuzey Kafkasya'da yayılmaya başlamıştır. O devirde İslam dini ile Hıristiyan dini arasında çıkan amansız mücadele kısa bir zaman içinde İslam dininin zaferiyle son bulmuş ve süratle yayılmaya devam etmiştir.⁷⁴ Siyasî birlikten mahrum, devlet haline gelememiş Kafkasyalılar arasında yegâne birlik, Hz. Ömer zamanından itibaren Kafkasya'ya girmeye başlayan İslam dini sayesinde meydana gelen dinî birlik olmuştur. Arapların 420 yıl hüküm sürdüğü Kafkasya'da, Doğu Kafkasya sakinleri ve Hazarların bir çoğu İslamiyeti kabul etmiştir. İslam dininin böyle kolaylıkla yayılmasının ve yerleşmesinin sebebi bu din hükümlerinin aktif bir mahiyet taşıması ve Kafkaslı ruhuna uygun düşmesidir. Bu dinin ruhlarda uyandırdığı mücadele ateşi Kafkaslıların Ruslarla uzun süre mücadele etmesini sağlamıştır.⁷⁵

1785 yılında Ruslarla, Sunja nehrinin kıyısında mücadeleye girişen İmam Mansur Uşurma ile Müridizm hareketi başlar.⁷⁶ Kuzey Kafkasya'yı Rus işgalinden kurtaracak manevi bir tedbir ve kurtuluş çaresi için Kafkasya'yı teşkilatlanmış bir birliğe götürecektir.

1785 yılında Ruslarla, Sunja nehrinin kıyısında mücadeleye girişen İmam Mansur Uşurma ile Müridizm hareketi başlar.⁷⁶ Kuzey Kafkasya'yı Rus işgalinden kurtaracak manevi bir tedbir ve kurtuluş çaresi için Kafkasya'yı teşkilatlanmış bir birliğe götürecektir.

Nogay ailesi

olan bu mücadele Kafkasya Müridizmi,⁷⁷ yani *mukaddes savaş* olarak ortaya çıktı.⁷⁸ 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda din düşmanlarına karşı gaza emredildiğinde bütün Kafkasyalılar bunu kutsal bir vazife bilecek icabet ettiler.⁷⁹ Müridizm üç sınıflı bir ekoldür. Yalnız Kuzey Kafkasya'ya mahsus bir nevi dini anlayıştır. Yaşamının hak, mücadelenin vazife olduğu esasına dayanır.⁸⁰

Kafkasya ve Orta Asya'da İslamiyet ya silah zoruyla ya da iktisadî baskılar aracıyla zorla kabul ettirilmişti,⁸¹ şeklinde ileri sürülen görüşlere mevcut verilere bakarak katılmamız mümkün değildir. Çünkü Türkler kurmuş oldukları geniş ülkelerdeki büyük imparatorluklarda, kendi siyasî hudutları içinde yaşayan çeşitli ırk, din ve mezheplere mensup bulunan milletleri ne imha ne de toptan sürgüne tâbi tutma siyasetine başvurmuştur. 1440 yılında Edirne Başhahamı Sarafacı, Avrupa'da din ayrımı yüzünden takibat ve zulme maruz bulunan Yahudilere gönderdiği mektubunda "Türkiye'ye geliniz burada herkes kendi ağacının gölgesi altında rahat yaşar, bu memleketin ahalisi iyiliksever ve daima insanların yardım-cısıdır" demiştir.⁸²

Bölgede İslam dininin yayılması sosyal ve kültürel açıdan büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu toplumların Ruslaştırılmasında, buna en fazla engel olan faktör İslam dini idi.⁸³ Müslümanları alt pozisyonlara iten ve her fırsatta bölgenin efendisi olduğunu vurgulayan Rusların, yapay sınırlarla bu toplulukları birbirinden ayırması bu cemiyetler içine değişik etnik grupları yerleştirerek çatışmalara sebebiyet vermeleri, lokal milliyetçilikleri geliştirirken, İslamcı hareketlere de ivme kazandırmıştır.⁸⁴

Berke Han ile onun kumandanı Nogay'ın resmen 1265'te Müslüman olmaları⁸⁵ Kıpçak bozkırındaki Şamanist ve Hıristiyan olan Türklerin kesin surette Müslüman olmalarına sebep olmuştur.⁸⁶ Özellikle Rus işgalinden sonra Nakşibendiye ve Kadiriyye tarikatının yayıldığı ve Ruslara karşı mücadelede bu tarikatların önemli rol oynadıkları görülmüştür.⁸⁷

Tarih-i Cevdet'te Kafkas halklarının çoğunun (Nogaylar da dahil) ehl-i İslam olduğu, kuzey ve güneyden taaruz eden Acem ve Ruslardan bazen etkilendikleri söylenir.⁸⁸ Akiner'e göre, Özbek Hanı kendi milletine Müslümanlığı uygun görünce Nogaylar da XIV. yüzyıl ortalarında İslamiyeti seçmişlerdir. Hatta Abazaların İslamiyeti seçmesinde etkili olmuşlardır.⁸⁹ Ancak İdil-Ural havzasında yaşayan Nogaylar, Hıristiyanlığın Ortadoks mezhebindedirler. Bu dini XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Çarlık idaresi ile kilisenin ağır baskısı altında kabul etmişlerdir.⁹⁰

NOGAY TÜRKLERİNDE BAZI İNANIŞLAR

MANAS TEPESİ

Geyik kutsal sayıldığı için avlanılmadığından Nogay halkı ördek, tavşan, kaz gibi hayvanlarla et ihtiyacını giderir. Bir zaman sonra ise bu hayvanların sayısı azalır. Yamgurşu adı verilen bir genç avlanmaya çıkar fakat av hayvanı bulamaz. Okla ördeği öldürür. Ördek vurulunca kamışların arasında bulunan yuvasına düşer. Yuva- da bulunan küçük yavru ördekler ağızlarını açarak annelerinden karınlarını doyumak için bir şeyler beklerler. Yamgurşu "ben ne yaptım, yavruları öksüz bıraktım" diye üzülür. Yanına atlı olarak Manas gelir. Yamgurşu ile selamlaşır ve hayvanlar bizim düşmanımız değil, bizim düşmanımız bize zarar veren insanlardır. Kötü insanlar kanımızı emiyor.

Hayvanlar ise bize zarar vermiyor, der. Yamgurşu arkadaşlarını toplayarak hayvanların öldürülmemesini söyler. Orda yaşayan zalim, hiç kimseye faydası olmayan ve bir sürü malı olan kişinin yanına gider ve malının çevrede yaşayan fakir halka dağıtılmasını ister. Buna kızan zalim adam okunu Yamgurşu'ya atar. Bunu gören

Manas yardımına koşar. Ok, Manas'ın bindiği ata saplanır. Manas'ın atı ölür. Nogay halkı atı öldüğü yere gömer. Bu tepeye de Manas At Tepesi denilir. Günümüze kadar da bu efsane anlatılır.⁹¹

AT

Türk muhayyilesinde at, konuşması, düşünmesi, tehlikeyi sezip haber vermesi, sadakati, sevgisi, tenkid kabiliyeti, şefkat ve vefası ile beşerî vasıflar kazanmıştır.⁹²

Nogay Türklerinde, matem merasimine her kabile ayrı ayrı iştirak edip birer de at getirirler. Altınordu hanlarından Mamay'ın defin merasimine, On San Nogay ve Yedi San Nogay kabileleri iştirak etmiş ve bunların her biri bir at getirmiştir.⁹³ Türklerin içtimai hayatlarında önemli bir yeri olan atın, öteki dünyada da arkadaş olacağına inanmışlar ve ondan ayrılmak istememişlerdir. Ölüyü atıyla beraber defin, Türklerde çok eski bir gelenektir. Nogayların hamaser türkülerinde de kahramanlar kıyamet gününde atlarının kendilerine gelmesini temenni ederler.⁹⁴

GEYİK

Eskiden Nogaylar geyikleri vurmazdı. Geyikler bu yüzden toplu halde gezerdi. Geyiklerin avlanmamasının sebebi şudur: Savaş sırasında Nogay halkı sayıca az, düşman ise sayıca fazla olduğundan bu gürlüğüden rahatsız

Karachay, Alibek Vadisi

olan geyikler tozu dumana katarak kaçarlar. Bunu gören düşmanlar, Nogay askerine yardım geldiğini sanarak, savaş alanını terk ederler. Bu yüzden geyik eti Nogaylarda insan eti ile denk tutulur ve eti yenilmez. Çölün helal hayvanı denir.⁹⁵

DAĞ

XVIII. asrın ortalarında Başkurt ülkesinde seyahat eden akademisyen Lepechin Başkurtların Tura Tav denilen dağı, taparcasına takdis ettiklerini yazmıştır. O burada görüp öğrendiklerini şöyle anlatır: Esterli tamak iskelesinden Akidik'in dağ tarafında yüksek dağlar görünür. Bu dağların sonuncusu Tura Tav denilen dağdır. Başkurtlar bu dağa derin saygı gösterir ve mukaddes sayarlar. Rivayetlere göre bu dağda Nogay hanları yaşamışlar, karargah kurmuşlar. Sonraları bu dağ zahit ve evliyaların sığındıkları yer olmuştur. Buraya yakın bir de Kızlar Tav höyüğü vardır. Bu dağa adak adamadan çıkmak istemezler. Birisi bu mukaddes dağa hakaret etmiş, bir müddet sonra oğlu hastalanmış, hayalinde dağdan inen yırtıcı canavarların kendisine saldırdıklarını, görmüş. Adak adamadan dağa çıkan biri tilki avlarken, ayı tarafından parçalanmış.⁹⁶ Yine, burada Kızlar Tav denilen bir höyük var ki, burada ise eski Nogay hanlarının umumi ziyafetleri olurmuş. Çengizname'de bu dağlar zikrolunmaktadır.⁹⁷

OBA (OBO)

Oba, Oğuz lehçesinde "kabile", Şemseddin Sami'ye göre "göçebe çadırları, çadırların bulunduğu mahalle" anlamındadır. Moğol âlimlerinden Banzarov, oba kültürü hakkında şöyle der: Hususi ayinlerden biri obo ayinidir. Obayı her oymak kendine ait olan yerde yapar. Kam, bir ocağın hamisi olan tanrının filan yerde bulunduğunu söyler, oymakta oraya bir tepecik yapar ve ayin icra ederdi. Bu oba bir mabettir. Her oymak burada koruyucu tanrısına kurban sunardı. Geçen yolcu obaya adak olarak at kılı, paçavra parçası atardı. Belli zamanlarda obaya toplanıp büyük ayin yapar ve kurban keserlerdi. Oba ananesi İslamiyeti kabul eden Türklerde de devam etmiştir. Nogay göçebeleri de *oba* denilen höyüklere kutsiyet atfetmişlerdir. XIX. asırda Kırım Türkleri hakkında bir papaz tarafından yazılmış hatıralarda, Nogayların Uzuhrı bozkırı civarında kaba heykeller bulunan bir obaya toplanıp sohbet ettikleri, ihtiyaçlarının ahlâka dair nasihatlarını dinledikleri yazılmıştır.⁹⁸

ÖLÜM

Nogay Türklerinde ölümle ilgili adetler, diğer Türk boylarındaki gibidir. Cenaza evinde ağıtlar yakılır. Bu

meslekten ağlayıcılara, bunlara bozlaycı denir.⁹⁹ Dobruca Nogaylarında ağıtları ölünün yakın akrabası olan kadınlar söylerler.¹⁰⁰ Nogay Türkleri adetlerinin çoğunu Kabardaylar, Kumuklar ve Çeçenlerden almışlardır.¹⁰¹ Nogaylar sadece ölenlerin ardından değil, Rus entrikaları karşısında da ağıtlar yakarlar.¹⁰²

NEVRUZ

Nogaylar Nevruz bayramında, bol ürün, yavularının iyiliğini ve barış umut ederler. Bayrama erkenden hazırlanırlar. Atları, koyunları bayramdan bir kaç gün önce keserek çevrede bulunanlara dağıtırlar. Erten, Nevruz şarkılarını söyleyecekleri saklanır. Nevruz bayramında çeşitli sportif yarışmalar (güreş, at yarışları, uzun mesafe taş atma ve yiğitlik) yapılır. Birinci olanlara kuzu, para ve çeşitli hediyeler verilir. Nevruz'da halk türküleri söylenir. Etkinliklerin her biri dostluk ve kardeşlik için yapılır.¹⁰³

KOPUZ

Her milletin ilk nağmelerini terennüm ettiği millî bir sazı vardır. İşte en eski Türk baksı-ozanlarının, sagular, destanlar okunurken veya yarı dinî ayinlerde kullandıkları en eski millî musiki aleti kopuzdur.¹⁰⁴ Bu millî alet asırlardan beri hiç değişmemiş olup, pek çok Türk boyunda halen kullanılmaktadır.¹⁰⁵ Kopuz, Rusya dahilindeki Nogay Türkleri arasında da halen kullanılır.¹⁰⁶

TOY

Toy, Nogay Türklerinin, düğün eğlencesi, ziyafet dahil, muhtelif münasebetlerle tertiplenen eğlenceleri ifade eder. Toyların mili, sosyal fonksiyonları vardır. Bunlar, helle azınlık olarak yaşayan ülkelerdeki Türkleri, zaman zaman bir araya getirmek için, hoş bir vesile oluştururlar. İnsan hayatının her önemli anı bir toya vesile olur, aralarındaki bağların devamlı olmasını sağlar.¹⁰⁷ Nogay Türklerindeki toylar çeşitlidir: isim adama toyı, kalakay toyı, sünnet toy, toga toy, nişan toy, üyken toy.¹⁰⁸

TUBA AĞACI

Bazı araştırmacılar İslamiyetteki Hızır ile Tuba ağacı arasında ilişki kurmuşlardır. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre Nogay Tatarları ile Müslüman Dağıstanlılar bir ağaca tapınıp bazan da bu ağacın içine ibadet için mihrab yapıyorlarmış. Onlara göre bu ağaç İskender'e Cebrail'in eliyle gönderilen Tuba ağacının dalından bitmiştir. Bu dal buraya Hızır eliyle dikilmiştir.¹

DİPNOTLAR

1 Akdes Nimet Kurac, Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara 1993, s. 281; Fuar Bozkurt, Türklerin Dili, İstanbul 1992, s. 363; Türkçe Sözlük, TDK yay. Ankara 1998, s. 1658; Saadettin Gömeç, Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi, Ankara 1999, s. 332;

Ahmet Gökbek, Kıpçak Türkleri, İstanbul 2000 s. 96; Shirin Akiner, Islamic Peoples Of The Soviet Union, s. 160; N. İ. Veselovskiy, Han İz Temnikov Zolotoy Ordı Nogay İ Ego Vremya, Petrograd 1922, s. 58; Ahmet Temir, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1992, C. I, s. 435.

- 2 P. Jyrkankanllio, A. Bennigsen, G. Hazai, F. Went, K. Menges, Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Çev. Kemal Aytaç, Ankara 1992, s. 27; Ahmet Caferoğlu, Türk Kavimleri, İstanbul 1988, s. 44.
- 3 Laszlo Rasony, Tarihte Türklük, Ankara 1993, s. 85; Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu, Çev. M. Reşat Uzman, İstanbul 1980, s. 380; Türk Ansiklopedisi, C. XXV, s. 309.
- 4 Z. Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, s. 20; Meydan Larousse, C. IX, s. 386.
- 5 Abdülkadir İnan, Ulus Terimi Üzerine, Türk Dili, C. IV, S. 44 (Mayıs 1955) s. 492.
- 6 Ahmet Caferoğlu, Kafkasya Türkleri, Türk Kültürü, Yıl 4 S. 38 (Aralık 1965), s. 173.
- 7 Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 280.
- 8 Laszlo Rasony, a.g.e., s. 221.
- 9 Abdulhaluk Çay, Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Ankara 1989, s. 202.
- 10 Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları, İstanbul 1992, s. 253.
- 11 A. Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul 1981, s. 35-36; Abdullah Bartal Taymas, Kazan Türkleri, TKAE yay. Ankara 1966, s. 30.
- 12 SleveroTouzemtsi, V. Kavkaza, St. Petersburg 1895, s. 395.
- 13 John F. Baddeley, Rusların Kafkasyayı İstilas ve Şeyh Şamil, Çev. Sedar Özden, İstanbul 1989, s. 68.
- 14 M. Kemal Özergin, a.g.m., s. 73.
- 15 Saadet Çağatay, Nogaylar ve Dilleri, Türk Lehçeleri Örnekleri, Ankara 1992, s. 103.
- 16 Osman Baybek, A. g. m., s. 160.
- 17 John F Baddeley, a.g.e., s. 66.
- 18 Abdülkadir İnan Evliya Çelebinin Heşdekleri Hangi Ulus, Türk Kültürü, Yıl 1 S. 3 (Ocak 1963), s. 35.
- 19 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, XVI. yüzyıl ortalarından, XVII. yüzyıl Sonlarına Kadar, Ankara 1982, s. 39.
- 20 Abdülkadir İnan, Karakalpaklılar, Bozkurt S. 11 (1941), s. 28.
- 21 Nadir Devlet, a.g.e., s. 288.
- 22 Ali Yiğit, a.g.e., s. 52.
- 23 Mehmet Ali Ekrem Kırım ve Nogay Türkleri'nin Osmanlı Devrinde Dobruca'ya ve Tüm Rumeli'ye Geçmeleri ve Yerleşmeleri VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1983, C. III, s. 1602.
- 24 Mehmet Ali Ekrem, Bülbül Sesi, Dobruca Türkleri Folklorundan Seçmeler, Bükreş 1981, s. 6.
- 25 Nadir Devlet, a.g.e., s. 28; Türk Ansiklopedisi, Nogaylar XXV, MEB yay. Ankara 1977, s. 311.
- 26 Abdülkadir İnan, Türk Kabile İsimlerine Dair, Makaleler ve İncelemeler, Ankara 1987, s. 11.
- 27 Abdülkadir İnan, Ebulgazi Bahadır Han ve Türkçesi, Makaleler ve İncelemeler-II, Ankara 1991, s.109.
- 28 Nevzat Özkan, Türk Dünyası, Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat, Kayseri 1997, s. 190.
- 29 A. Yakubovskiy, Altınordu ve Çöküşü, Çev. Hasan Eren, Ankara 1992, s. 46.
- 30 N. I. Veselovskiy, a.g.e., s. 50.
- 31 Abdülkadir İnan, Sbornik Matrlalov Atnos, Kistorii Zolotoy Ordi, Leningrad 1941, s. 305.
- 32 Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 85.
- 33 Z. Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, s. 99.
- 34 M. Türker Acaroğlu, Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu, Ankara 1988, s. 14; Saadettin Gömeç, a.g.e., s. 332.
- 35 Rıza Nur, Türk Tarihi C. II, İstanbul 1972, s. 162.
- 36 A. Yakubovskiy, a.g.e., s. 48.
- 37 Hüseyin Namik Orkun, Türk Tarihi, Ankara 1946, s. 130.
- 38 M. Kemal Özergin, a.g.m., s. 65.
- 39 Türk Ansiklopedisi, C. XXV, s. 310.
- 40 Rene Grousset, a.g.e., s. 381; Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 129.
- 41 Laszlo Rasony, a.g.e., s. 222.
- 42 A. Yakubovskiy, a.g.e., s. 48.
- 43 M. Kemal Özergin, a.g.m., s. 66.
- 44 Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 159.
- 45 Z. Velidi Togan, a.g.e., İstanbul 1981, s. 36.
- 46 Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 160.
- 47 İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi C. III, Ankara 1983, s. 36.
- 48 Mariya Bulgarova, Nogay Kahramanlık Destanları ve Manas Destanındaki Ortak Motifler Hakkında, Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (20-22 Mart1995), Ankara 1995, s. 49.
- 49 Nevzat Kösoğlu, Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler, İstanbul 1990, s. 287.
- 50 Mehmet Ali Ekrem, Romen Kaynak ve Eserlerinde Türk Tarihi I Kronikler, Ankara 1993, s. 51.
- 51 Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Haz: Zuhuri Danişman, İstanbul, s. 39.
- 52 İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., C. III, s. 153, 178, 13.
- 53 İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 95.
- 54 M. Kemal Özergin, a.g.m., s. 71.
- 55 Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet C. I, İstanbul 1965, s. 281.
- 56 İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 11.
- 57 Yılmaz Nevruz, Kuzey Kafkasya Meslesinin Temel Stratejileri, Birleşik Kafkasya, Yıl 1-2, S. 5 (Aralık-Ocak-Şubat 1995-1996), s. 13.
- 58 Shirin Akiner, a.g.e., s. 160.
- 59 Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri, İstanbul 1986, C. III, s. 172.
- 60 Saadet Çağatay, Nogaylar ve Dilleri, Türk Lehçeleri ve Örnekleri, Ankara 1992, s. 103; Saadettin Gömeç, a.g.e., s. 336; Ahmet Caferoğlu, a.g.e., s. 45.
- 61 Mahmud Kusko, Kafkas Milletleri, Kafkasya, C. I, S. 1 (Ocak-Şubat 1963), s. 13.
- 62 Kemal Özergin, A. g. m s. 74.
- 63 Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 285.
- 64 Eyüp Musa Demiroğlu, Dobruca Türkleri, Emel sayı 134, Ocak-Şubat1983, s. 31.
- 65 Mehmet Ali Ekrem, Bülbül Sesi..., s. 6.
- 66 Ethem Fevzi Gözaydın, Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçleri, İstanbul 1948, s. 96; Ufuk Gülsoy, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya, İstanbul 1993, s. 52.
- 67 Nedim İpek, Kafkaslardaki Nüfus hareketleri, Türkiyat Mecmuası, C. XX (İstanbul 1997), s. 276.
- 68 Süleyman Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri, Trabzon 1996, s. 75.
- 69 Hayati Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Ankara 1991 s. 51.
- 70 Abdülkadir İnan, Nogaylar, Türk Ansiklopedisi, C. XXV, s. 310-311.
- 71 Gülten Kazgan, Milli Türk Devleti'nin Kuruluşu ve Göçler, İ. Ü. İ. F. Dergisi, S. 1-4, (1970-1971) s. 311.
- 72 NadirDevlet, Sovyetler Birliğinde Türk ve Müslümanların Nüfusu 60 Milyona Yaklaştı, Türk Kültürü, c. XXVII, S. 325 (Mayıs 1990), s. 271.
- 73 Ali Yiğit, Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası, Elazığ 2000, s. 11; C0102 n12, 1990 Po Dannım Gockomstata CCCP; Ahmet Bican Ercilasun, Türk Dünyası Üzerine İncelemeler, Ankara 1993, Akçağ Yay. s. 48.
- 74 Alexandre Bennigsen, -C. Lemmercier Quelguejay, Strepte Ezan Sesi, Çev: Nezih Uzel İstanbul 1981, s. 7.
- 75 Ahmed Akmaz, Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi, Kayseri 1994 s. 102; Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara 1970, s. 480.
- 76 Alexandre Bennigsen - M. Broxur, The Islamic Threat To The Soviet Satate, Sydney 1985, s. 65.
- 77 Aytek Kundukh, Kafkasya Müridizmi, Haz. Tark Cemal Kutlu, İstanbul 1987, s. 15.
- 78 Ahmet Hazer Hızal, Kuzey Kafkasya ve İstiklal Davası, Ankara 1961, s. 36. ; B. Batırhan, Kafkasya'da Müridizm, Kafkasya, C. II, S. 8 (Eylül-Ekim-Kasım 1965), s. 30.

- 79 Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979, s. 47.
- 80 Ba-Ta, *Müridizm Hakkında*, Kafkasya, C. I, S. 3 (Eylül-Ekim 1964) s. 13.
- 81 Abdulloh Vahkabov Havass, *Sovyetler Birliğinde İslam*, Çev: Sibel Özbudun, İstanbul 1979, s. 7.
- 82 Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması; İlk Kurulan Göçmen Komisyonu*, Türk Dünyası, S. 2 (İstanbul 1966), s. 89.
- 83 Musa Kundukov, *Musa Kundukov'un Anıları*, Çev: Murat Yağan, İstanbul 1978, s. 4815 Ocak 1978'de İsviçre'nin Lozan şehrinde, Sovyetler Birliği'nde Rus olmayan milletler üzerine yapılan baskılar konulu sempozyumda ifade edilmiş ve sözkonusu metin yayınlanmıştır. Bkz. Türk Kültürü, C. XVI, S. 185 (Mart 1978), s. 267.
- 84 S. Arı Laçiner, XXI. yüzyılın Eşiğinde Türk Cumhuriyetleri, Milliyet, 4 Mayıs 1993.
- 85 Meydan Larousse, C. IX, s. 386.
- 86 Türk Ansiklopedisi, C. XXV, s. 310.
- 87 Hayri Ersoy, *Dili Edebiyatı ve Tarihi ile Çerkesler*, İstanbul 1993, s. 28.
- 88 Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e., C. 1, s. 365; P. Jyrkankallio, a.g.e., s. 22.
- 89 Shirin Akiner, a.g.e., s. 161.
- 90 M. Kemal Özergin, a.g.m., s. 79.
- 91 Tair Akmanbetov, *Nogay ve Kırgızların Kardeşlik Bağları Hakkında*, Türk. Türk Aktaran= Maria Bulgarova, *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni* (Ankara 21-23 Haziran 1995), Konya (24-26 Haziran 1995), Ankara 1995 s. 21 (s. 19-22).
- 92 Şükrü Elçin, *Türk Destan, Masal ve Hikâyelerinde Atla İlgili İnanışlar*, Türk Kültürü, Yıl 16, S. 182 (Aralık 1972), s. 107.
- 93 Abdülkadir İnan, *Altayda Pazırık Kazasında Çıkarılan Atların Durumunu Türklerin Defin Törenleri Bakımından Açıklama*, Makaleler ve İncelemeler 2, Ankara 1991, s. 264.
- 94 Abdülkadir İnan, a.g.m., s. 265.
- 95 Tair Akmanbetov, a.g.t., s. 21 (s. 19-22).
- 96 Abdülkadir İnan, *Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü. Makaleler ve İncelemeler 2*, Ankara 1991, s. 257.
- 97 Abdülkadir İnan, *Destan-ı Nesli Cengiz Han Kitabı Hakkında*, Makaleler ve İncelemeler, Ankara 1987, s. 201.
- 98 Abdülkadir İnan, *Oba, Obo Sözlere Hakkında*, Makaleler ve İncelemeler I, Ankara 1987, s. 616.
- 99 Altan Araslı, a.g.m., s. 352.
- 100 Mahmud Nedret, *Dobruca ve Kuzey Kafkasya Nogaylarının Folkloru Üzerine Genel Bir Bakış* 3. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara 1986, C. I, s. 188.
- 101 John F. Baddeley, a.g.e., s. 68.
- 102 N. Kösoğlu, a.g.e., s. 380.
- 103 İsa İndraliyev, *Nevruz Bayramında Nogay Halk Adetleri*, Türk Kültüründe Nevruz, Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyum) Bildirileri, Ankara 20-22 Mart 1995, Ankara 1995 s. 151-153.
- 104 M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, İstanbul 1989 s. 102.
- 105 Meserret Dirioz, *Kopuz ve Klasik Edebiyatımız*, Türk Kültürü, Yıl 14 S. 168 (Ekim 1976), s. 73.
- 106 M. Fuad Köprülü, a.g.e., s. 104.
- 107 Toy geleneği Mehmet Ali İlmiye'nin Nogaylarda Toy başlıklı bildirisinden özetlenerek alınmıştır. Bkz. İpekyolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri (1-7 Temmuz 1993), Ankara 1995, 263-266.
- 108 Mehmet Ali Ekrem, *Nogay Türklerinde Kız İsteme, Söz Kesme ve Dügün*, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV. Cilt. Gelenek, Görenek, İnançlar, Ankara 1992, s. 91-95.
- 109 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi C. II*, TTK Yayını, Ankara 1995, s. 479.

KAYNAKLAR

- Acaroğlu, M. *Türker, Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara 1988, s. 14.
- Akalın, Mehmet, *Tarihi, Türk Şiveleri*, Ankara 1988, s. 5.
- Akiner, Shirin, *Islamic Peoples Of The Soviet Union*, s. 160.
- Akmanbetov, Tair, *Nogay ve Kırgızların Kardeşlik Bağları Hakkında*, Türk. Türk Aktaran= Maria Bulgarova, *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni* (Ankara 21-23 Haziran 1995), Konya (24-26 Haziran 1995), Ankara 1995 s. 21 (s. 19-22).
- Akmaz, Ahmed, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi*, Kayseri 1994, s. 102, Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1970, s. 480.
- Araslı, Altan, *Kazan ve Kırım Türklerinin Folklor ve Musikisi*, Türk Kültürü, yıl 13, Ekim 1975, s. 352.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Türk Şivelerinin Tasnifi*, Makaleler, cilt I, TKAE yay. Ankara 1987 s.126.
- Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, Çev: Sedat Özden, İstanbul 1989, s. 68.
- Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1986, C. III, s. 172.
- Batırhan, B., *Kafkasya'da Müridizm*, Kafkasya, C. II, S. 8 (Eylül-Ekim-Kasım 1965), s. 30.
- Baybek, Osman, *Nogay Türkleri*, Türk Kültürü, yıl 24, Mart 1986, s. 160.
- Bennigsen, Alexandre -C. Lemmercier Quelguejay, *Stepte Ezan Sesleri*, çev: Nezhil Uzel, İstanbul 1981; Bennigsen, - Alexandre M. Broxur, *The Islamic Threat To The Soviet Satate*, Sydney 1985, s. 65.
- Bice, Hayati, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara 1991, s. 51.
- Bozkurt, Fuat, *Türklerin Dili*, İstanbul 1992, s. 363,
- Bulgarova, Mariya, *Nogay Kahramanlık Destanları ve Manas Destanındaki Ortak Motifler Hakkında*, Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgişöleni Bildirileri (20-22 Mart 1995), Ankara 1995, s. 49.
- C0102 n12, 1990 Po Dannım Gockomstata CCCP.
- Caferoğlu, Ahmet, *Kafkasya Türkleri*, Türk Kültürü, Yıl 4 S. 38 (Aralık 1965), s. 173.
- Caferoğlu, Ahmet, *Kafkasya Türkleri*, TDEK, Ankara 1976, s. 1121.
- Caferoğlu, Ahmet, *Türk Kavimleri*, İstanbul 1988, s. 44.
- Çağatay, Saadet, *Nogaylar ve Dilleri*, Türk Lehçeleri Örnekleri, Ankara 1992, s. 103.
- Çay, Abdulhaluk, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Ankara 1989, s. 202.
- Çelebi, Evliya, *Seyahatnâme*, Haz: Zuhuri Danişman, İstanbul, s. 39.
- Demiroğlu, Eyüp Musa, *Dobruca Türkleri*, Emel sayı 134, Ocak-Şubat 1983, s. 31.
- Devlet, Nadir, *Sovyetler Birliğinde Türk ve Müslümanların Nüfusu 60 Milyona Yaklaştı*, Türk Kültürü, C. XXVII, S. 325 (Mayıs 1990), s. 271.
- Dirioz, Meserret, *Kopuz ve Klasik Edebiyatımız*, Türk Kültürü, Yıl 14 S. 168 (Ekim 1976), s. 73.
- Ekrem Mehmet AliKırım ve Nogay Türkleri'nin Osmanlı Devrinde Dobruca'ya ve Tüm Rumeli'ye Geçmeleri ve Yerleşmeleri VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1983, C. III, s. 1602.
- Ekrem, Mehmet Ali, *Bülbül Sesi*, Dobruca Türkleri Folklorundan Seçmeler, Bükreş 1981, s. 6.
- Ekrem, Mehmet Ali, *Nogay Türklerinde Kız İsteme, Söz Kesme ve Dügün*, IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV. Cilt. Gelenek, Görenek, İnançlar, Ankara 1992, s. 91-95; 118.
- Ekrem, Mehmet Ali, *Romen Kaynak ve Eserlerinde Türk Tarihi I Kronikler*, Ankara 1993, s. 51.
- Elçin, Şükrü, *Türk Destan, Masal ve Hikâyelerinde Atla İlgili İnanışlar*, Türk Kültürü, Yıl 16, S. 182 (Aralık 1972), s. 107.
- Ercilasun, Ahmet Bican, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara 1993, Akçağ Yay. s. 48.
- Eren, Ahmet Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması; İlk Kurulan Göçmen Komisyonu*, Türk Dünyası, S. 2 (İstanbul 1966), s. 89.

- Erkan, Süleyman, Kırım ve Kafkasya Göçleri, Trabzon 1996, s. 75.
- Ersoy, Hayri, Dili, Edebiyatı ve Tarihi ile Çerkesler, İstanbul 1993, s. 28.
- Gökbek, Ahmet, Kıpçak Türkleri, İstanbul 2000 s. 96.
- Gökçe, Cemal, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, İstanbul 1979, s. 47.
- Gömeç, Saadetin, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Ankara 1999, s. 332.
- Gözaydın, Ethem Fevzi, Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçleri, İstanbul 1948, s. 96.
- Grousset, Rene, Bozkır İmparatorluğu, Çev. M. Reşat Uzman, İstanbul 1980, s. 380.
- Gülsoy, Ufuk, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya, İstanbul 1993, s. 52.
- Havass, Abdullok Vahkabov, Sovyetler Birliğinde İslam, Çev: Sibel Özbudun, İstanbul 1979, s. 7.
- Hazer, Ahmet Hızal, Kuzey Kafkasya ve İstiklal Davası, Ankara 1961, s. 36.
- İlmiye, Mehmet Ali, Nogaylarda Toy, İpekyolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri (1-7 Temmuz 1993), Ankara 1995, 263-266.
- İnan Abdülkadir, Evliya Çelebinin Heşdekleri Hangi Ulus, Türk Kültürü, Yıl 1 S. 3 (Ocak 1963), s. 35.
- İnan, Abdülkadir, Oba, Oba Sözleri Hakkında, Makaleler ve İncelemeler I, Ankara 1987, s. 616.
- İnan, Abdülkadir, Sbornik Matrilalov Atnos, Kistorii Zoloçoy Ordı, Leningrad 1941, s. 305.
- İnan, Abdülkadir, Altayda Pazırık Kazasında Çıkarılan Atların Durumunu Türklerin Defin Törenleri Bakımından Açıklama, Makaleler ve İncelemeler 2, Ankara 1991, s. 264.
- İnan, Abdülkadir, Destan-ı Nesl-i Cengiz Han Kitabı Hakkında, Makaleler ve İncelemeler, Ankara 1987, s. 201.
- İnan, Abdülkadir, Ebulgazi Bahadır Han ve Türkçesi, Makaleler ve İncelemeler-II, Ankara 1991.
- İnan, Abdülkadir, Karakalpaklılar, Bozkurt S. 11 (1941), s. 28.
- İnan, Abdülkadir, Nogaylar, Türk Ansiklopedisi, C. XXV, s. 310-311.
- İnan, Abdülkadir, Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültürü, Makaleler ve İncelemeler 2, Ankara 1991, s. 257.
- İnan, Abdülkadir, Türk Kabile İsimlerine Dair, Makaleler ve İncelemeler, Ankara 1987, s. 11.
- İnan, Abdülkadir, Ulus Terimi Üzerine, Türk Dili, C. IV, S. 44 (Mayıs 1955) s. 492.
- İndraliyev, İsa, Nevruz Bayramında Nogay Halk Adetleri, Türk Kültüründe Nevruz, Uluslararası Bilgi Şöleni (Sempozyum) Bildirileri, Ankara 20-22 Mart 1995, Ankara 1995 s. 151-153.
- İpek, Nedim Kafkaslardaki Nüfus hareketleri, Türkiyat Mecmuası, C. XX (İstanbul 1997), s. 276.
- Jyrkankanlıo, Bennigsen P. A., Hazai, G. Went F., Menges K., Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Çev. Kemal Aytaç, Ankara 1992, s. 27.
- Kazgan, Gülten, Milli Türk Devleti'nin Kuruluşu ve Göçler, İ. Ü. İ. F. Dergisi, S. 1-4, (1970-1971) s. 311.
- Köprülü, M. Fuad, Edebiyat Araştırmaları 1, İstanbul 1989 s. 102.
- Kösoğlu, Nevzat, Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler, İstanbul 1990, s. 287.
- Kundukh, Ayten, Kafkasya Müridizmi, Haz. Tarık Cemal Kutlu, İstanbul 1987, s. 15.
- Kundukov, Musa, Musa Kundukov'un Anıları, Çev: Murat Yağan, İstanbul 1978, s. 48.
- Kurat, Akdes, Nimer, Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917' ye Kadar, Ankara 1993, s. 281.
- Kusko, Mahmud, Kafkas Milletleri, Kafkasya, C. I, S. 1 (Ocak-Şubat 1963), s. 13.
- Laçiner, S. Arı, XXI. yüzyılın Eşiğinde Türk Cumhuriyetleri, Milliyet, 4 Mayıs 1993.
- Meydan Larousse, C. IX, s. 386.
- Nedret, Mahmud, Dobruca ve Kuzey Kafkasya Nogaylarının Folkloru Üzerine Genel Bir Bakış 3. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara 1986, C. 1, s. 188.
- Nevruz, Yılmaz, Kuzey Kafkasya Meslesinin Temel Stratejileri, Birleşik Kafkasya, Yıl 1-2, S. 5 (Aralık-Ocak-Şubat 1995-1996), s. 13.
- Nur, Rıza, Türk Tarihi C. II, İstanbul 1972, s. 162.
- Orkun, Hüseyin Namık, Türk Tarihi, Ankara 1946, s. 130.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Mitolojisi C. II, TTK Yayını, Ankara 1995, s. 479.
- Özergin, M. Kemal, Çağdaş Türk Dünyasında Nogaylar, Mili Eğitim Kültür, C. VII, Ocak 1985, s. 74.
- Özkan, Nevzat, Türk Dünyası, Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat, Kayseri 1997, s. 190.
- Paşa, Ahmet Cevdet, Tarih-i Cevdet C. I, İstanbul 1965, s. 281.
- Rasony, Laszlo, Tarihte Türklük, Ankara 1993, s. 85.
- Sümer, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları, İstanbul 1992 s. 253.
- Ta, Ba, Müridizm Hakkında, Kafkasya, C. I, S. 3 (Eylül-Ekim 1964) s. 13.
- Temir, Ahmet, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1992, C. I, s. 435.
- Togan, Zeki Velidi Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul 1981, s. 35-36.
- Toğan, Z. Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, s. 20.
- Taymas, Abdullah Battal, Kazan Türkleri, TKAE yay. Ankara 1966, s. 30.
- Touzemtsi Slevero, V. Kavkaza, St. Petersburg 1995, s. 395.
- Türk Ansiklopedisi, Nogaylar XXV, MEB yay. Ankara 1977, s. 311.
- Türkçe Sözlük, TDK yay. Ankara 1998, s. 1658.
- Ununçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, XVI. yüzyıl ortalarından, XVII. yüzyıl Sonlarına Kadar, Ankara 1982, s. 39.
- Veselovskiy N. İ., Han İz Temnikov Zolotoy Ordı Nogay İ Ego Vremya, Petrograd 1922, s. 58.
- Yakubovskiy A., Altınordu ve Çöküşü, Çev. Hasan Eren, Ankara 1992, s. 46.
- Yiğit, Ali, Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası, Elazığ 2000, s. 11